

УДК 658:33.01(083.71):332.33+005.336

Муска К.К.

*викладач першої категорії землевпорядних дисциплін
ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж»***ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ДЕФІНІЦІЙ
«РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ» ТА «РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕЦІАЛ»****THEORETICAL APPROACHES TO THE UNDERSTANDING
OF THE ESSENCE OF DEFINITIONS “RECREATIONAL RESOURCES”
AND “RECREATIONAL POTENTIAL”****АНОТАЦІЯ**

У статті обґрунтовані теоретичні аспекти дослідження рекреації як важливого складника стратегії сталого розвитку. Систематизовано та узагальнено теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал» через призму можливостей подальшого раціонального використання природних ресурсів. Пропонується трактувати сутність рекреаційного потенціалу через інтегровану оцінку можливостей просторового розвитку з урахуванням системи відповідних показників. З метою підвищення ефективності управління рекреаційною галуззю пропонується створення регіональних інноваційно-інвестиційних центрів рекреаційного розвитку.

Ключові слова: рекреація, рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал, рекреаційне природокористування, природно-ресурсний потенціал.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснованы теоретические аспекты исследования рекреации как важной составляющей стратегии устойчивого развития. Систематизированы и обобщены теоретико-методологические подходы к пониманию сущности дефиниций «рекреационные ресурсы» и «рекреационный потенциал» через призму возможностей дальнейшего рационального использования природных ресурсов. Предлагается трактовать сущность рекреационного потенциала через интегрированную оценку возможностей пространственного развития с учетом системы соответствующих показателей. С целью повышения эффективности управления рекреационной отраслью предлагается создание региональных инновационно-инвестиционных центров рекреационного развития.

Ключевые слова: рекреация, рекреационные ресурсы, рекреационный потенциал, рекреационное природопользование, природно-ресурсный потенциал.

ANNOTATION

In the article is substantiated the theoretical aspects to study the recreation as an important component of the strategy of sustainable development. There are systemized and summarized theoretical and methodological approaches to understanding the essence of the definitions of “recreational resources” and “recreational potential” through the prism of opportunities for the further rational use of natural resources. It is proposed to interpret the essence of recreational potential through an integrated assessment of spatial development opportunities taking into account the system of relevant indicators. In order to improve the management of the recreational sector, it is proposed to create regional innovation and investment centers for recreational development.

Keywords: recreation, recreational resources, recreational potential, recreational nature management, natural-resource potential.

Постановка проблеми. Україна володіє суттєвим рекреаційним потенціалом, займаючи одне з провідних місць у Європі за рівнем забезпеченості цінними природними лікувальними та історико-культурними ресурсами, що викли-

кають значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Так, загальна площа природних комплексів, придатних для рекреації і туризму, становить понад 9 млн. га (близько 15% від загальної площі країни). Українські природні ландшафти загалом характеризуються високим рівнем естетичної цінності, що задовольняє потреби туристів.

Однак, володіючи значним природно-ресурсним потенціалом, Україна не використовує його належним чином для інтенсифікації розвитку рекреації та туристичного сектору економіки. За офіційними даними, нині їх використання становить лише 30% [1, с. 5].

Загострення екологічної ситуації, зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища та підвищення якості життя населення зумовлюють актуальність дослідження проблеми такого багатостороннього явища, як рекреація.

Якщо щодо зазначення ролі і значення природних рекреаційних ресурсів як важливого складника розвитку національної економіки вчені одностайні, то щодо трактування сутності категорій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал» існує певна поляризація думок, що потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ресурсна проблематика досить детально, однак і неоднозначно висвітлена в науковій літературі, через що співіснує значний масив визначень понять «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал». Дослідження різних аспектів використання рекреаційних ресурсів містяться у працях науковців Л.А. Багрової, М.В. Багрова, О.О. Бейдика, І.В. Зоріна, В.А. Квартальнова, П.О. Масляк, М.С. Мироненко, Т.Н. Николаєнко, В.С. Преображенського, Н.В. Фоменко. Проблемам формування та використання рекреаційного потенціалу територій присвячені праці В.В. Величко, Ю.Є. Дащук, О.В. Кифяка, В.І. Мацоли, І.В. Смаль, Д.М. Стеценка, Н.П. Стецько, А.М. Третьяка, Ю.В. Шабардіна та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретико-методологічних підходів щодо визначення сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал» через призму можливостей подальшого раціональ-

ного використання природно-ресурсного потенціалу країни.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роль і місце природних ресурсів у системі економічних відносин, слід зазначити, що саме від їх запасів, якості та окремих техніко-економічних характеристик залежить господарська самодостатність країни та її регіонів. Особливо це актуально на сучасному етапі розвитку національної економіки, коли поглиблення процесів глобалізації та регіоналізації вимагає максимально можливого використання потенціалу конкурентних переваг, що має місце й у сфері рекреаційного природокористування.

В Україні значну частину природного потенціалу становлять: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятники, садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятники архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.) [2, с. 138].

Сутність дефініції «рекреація» у перекладі з фр. «recreation», пол. «rekreasja» – відпочинок, від лат. «recreatio» – відновлення сил. Тобто це – відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною у процесі життєдіяльності. Рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів

[3, с. 17]. Таким чином, рекреація охоплює систему заходів, які пов'язані з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які знаходяться поза їх постійним помешканням.

Систематичне вивчення географічною наукою рекреації ведеться з першої половини ХХ століття. Завдяки цьому натеper напрацьовано значну кількість оригінальних концептуальних і теоретико-методологічних підходів та напрямів вивчення різноманітних аспектів організації дозвілля людини.

Передумовою розвитку рекреації є рекреаційні ресурси. Рекреаційні ресурси – сукупність природних та антропогенних об'єктів і явищ, що їх можна використовувати для відпочинку, лікування і туризму.

Складність визначення поняття рекреаційних ресурсів залежить від значної кількості факторів. Так, у науковій літературі загально-визнано, що рекреаційні ресурси є категорією історичною, оскільки залежно від зміни певних історичних умов відбувається поява нових видів рекреаційної діяльності, що приводить до змін не тільки уявлень про необхідний обсяг використовуваних ресурсів, їх якісний склад, а й розуміння їх сутності. Визначення рекреаційних ресурсів також ускладнюється різноманітністю і різним їх генезисом.

Відповідно, з урахуванням багатогранності й багатоаспектної функціональної навантаженості терміна «рекреаційні ресурси», у науковій літературі існує значна кількість підходів щодо його трактування (таблиця 1). Пов'язано

Таблиця 1

Основні теоретичні підходи щодо трактування дефініції категорії «рекреаційні ресурси»

Автори, джерело	Сутність дефініції
Л.Багрова, В.Преображенський [4]	природні, природно-технічні та соціально-економічні геосистеми та їх елементи, які можуть бути використані за наявних технічних та матеріальних можливостей для організації рекреаційного господарства.
В.Квартальнов, І.Зорін [17]	частина туристських ресурсів, яка являє собою природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, що володіють комфортними властивостями і споживною вартістю для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей у фіксований час за допомогою існуючої технології та наявних матеріальних можливостей.
П.Мацола [18]	об'єкти, процеси та явища природного й антропогенного походження, що виступають матеріальною базою для відпочинку й оздоровлення людей через їх відповідні параметри.
М.Мироненко [19]	об'єкти і явища природи, результати людської (антропогенної) діяльності, які можна використовувати для відпочинку, туризму та лікування.
Т.Ніколаєнко [20]	компоненти природного середовища і феномени соціокультурного характеру, які завдяки певним властивостям можуть бути використані для організації рекреаційної діяльності.
М.Нудельман [6]	природні територіальні комплекси, окремі компоненти природного середовища та їх речовинні складники, які мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні і кількісні параметри і становлять матеріальну основу для організації відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення людей.
Н.Фоменко [15]	об'єкти і явища природного й антропогенного походження, які використовуються для оздоровлення, відпочинку і туризму.
Мацола [8]	це сукупність природно-технічних, природних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку духовних і фізичних сил людини, її працездатності. За сучасної та перспективної структури рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостей використовуються для прямого й опосередкованого споживання та надання курортних і туристичних послуг.

це з тим, що формування спільної думки – це тривалий процес.

Таким чином, в основу теоретичних підходів щодо трактування сутності категорії «рекреаційні ресурси» науковці закладають такі елементи, як окремі елементи середовища; геосистеми і їх елементи; певні даності (природні, господарські, історичні); комплекси та їх елементи (природні, природно-технічні, соціально-економічні); природні процеси; складники загальних ресурсів (природних, культурних, соціально-економічних); об'єкти і явища природи.

Трактуючи сутність рекреаційних ресурсів з економічного погляду, слід відзначити, що це природні й антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані з метою відпочинку та оздоровлення людей у певний час та за допомогою наявних технологій і матеріальних можливостей. Адже саме попит на рекреаційні ресурси формує їх споживчу вартість і робить важливим сегментом національної економіки.

Використання рекреаційних ресурсів залежить від рівня організації рекреаційної діяльності і від того, здійснюється вона в межах одного рекреаційного підприємства, рекреаційного району чи рекреаційної галузі загалом. Фахівці правомірно зазначають, що рекреаційні ресурси впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів і центрів, на їх спеціалізацію та економічну ефективність [4].

Важливо є і реалізація соціальної функції, адже рекреаційні ресурси забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності, тобто слугують для регенерації здоров'я і підтримки працездатності населення. На думку науковців, розвиток рекреаційної діяльності, крім основного призначення, сприяє створенню робочих місць, вливанням іноземної валюти, капіталовкладенням до місцевої економіки, раціональному використанню природних рекреаційних ресурсів, стимулює прибуткові внутрішні галузі – транспорт, громадське харчування, зв'язок, народні промисли, рекламно-інформаційну справу [5, с. 5].

Різноманітність рекреаційних ресурсів потребує їх виділення в окремі групи, відповідно визначальним аспектом у розумінні сутності рекреаційних ресурсів є їх класифікація. Єдиної загально визнаної класифікації рекреаційних ресурсів на даний час не розроблено, більшість класифікацій, представлених різними авторами в різні часи, можна поділити на два основні різновиди залежно від того, під яким кутом зору розглядаються в них рекреаційні ресурси.

Найбільш поширеним є поділ рекреаційних ресурсів на природні та історико-культурні. Природні рекреаційні ресурси – це природні

тіла, явища, процеси, елементи ландшафту, які знаходяться на певній території і можуть використовуватися для відпочинку та оздоровлення людини.

Під природними рекреаційними ресурсами слід також розуміти фактори, речовину і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і слугують або можуть слугувати для організації відпочинку, туризму, лікування й оздоровлення людей. До них належать: лікувальні та оздоровчі фактори багатопільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води); лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит); рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій.

Історико-культурні рекреаційні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес і можуть використовуватися для задоволення духовних потреб населення.

Деякі вчені виокремлюють також соціально-економічні рекреаційні ресурси. Соціально-економічні рекреаційні ресурси включають матеріально-технічну базу рекреаційних об'єктів, частину матеріального виробництва, яка безпосередньо забезпечує потреби рекреації, використовувані рекреацією об'єкти інфраструктури, а також трудові ресурси, зайняті в рекреаційному господарстві [6, с. 47]. На нашу думку, цей вид рекреаційних ресурсів недоцільно виділяти поряд із природними та історико-культурними, це радше фактори використання рекреаційних ресурсів.

До складу рекреаційних ресурсів також відносять бальнеологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси. Вони розміщені практично на всій території України, однак їх територіальне розміщення є дуже нерівномірним.

Дослідження рекреаційного потенціалу в Україні були започатковані ще в XIX столітті О. Партицьким, І. Франком, І. Гавришкевичем, М. Грушевським, І. Крип'якевичем, Ю. Целевичем, Б. Заклинським та низкою інших краєзнавців.

Розкриття сутності поняття «рекреаційний потенціал» охоплює період із середини 1990-х років і триває дотепер. Відзначимо, що термін «рекреаційний потенціал території» вперше увійшов в офіційну термінологію наукових досліджень у 1989 р. у праці «Экологический энциклопедический словарь». У зазначеній праці під цим терміном розумілася здатність території забезпечувати певну кількість відпочиваючих психофізіологічним комфортом і можливістю для відпочинку (спортивно-зміцнювальної діяльності) без деградації природного середовища. При цьому оцінка потенціалу виражалася числом людей (або людино-днів) на одиницю площі [7, с. 70].

Теоретичні аспекти поняття «рекреаційний потенціал» висвітлені в роботах Ю.Є. Дащук, О.В. Кифяка, В.І. Мацоли, Н.С. Мироненко, М.С. Нудельмана, Н.П. Стецько, І.В. Смалья, Твердохлебова, Я.К. Трушиньша, В. Фоменко, Ю.В. Шабардіної, О.І. Шаблія, В.М. Шумського та багатьох інших авторів. При цьому в одних ситуаціях це поняття розглядається як сукупність усіх передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території, а в інших – як максимальна продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів, що виражається кількістю рекреаційного ефекту, який можна отримати, або їх пропускную спроможністю, тобто спроможністю рекреаційних ресурсів до відновлення і витримування певних рекреаційних навантажень з урахуванням екологічних критеріїв.

Зокрема, В.І. Мацола вважає, що потенціал рекреаційної території визначається природно-ресурсною та соціально-економічною базою, загальною якістю природних та соціально-економічних умов та рекреаційною місткістю [8, с. 49]. Н. П. Стецько визначає рекреаційний потенціал території як компоненти природи і культурно-історичні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані в рекреаційних цілях [9, с. 57]. І.В. Смалья окреслює рекреаційний потенціал території як сукупність природних, соціальних і культурно-історичних передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території [10]. Ю.В. Шабардіна пропонує рекреаційний потенціал регіону визначати як інтегральний показник, що характеризує кількісний і якісний склад рекреаційних ресурсів, а також умови і можливості їх ефективного використання в межах певного регіону в конкретний час [11, с. 287]. За визначенням Ю.Є. Дащука, рекреаційний потенціал регіону – це «інтегрована система взаємозв'язків та властивостей, що характеризуються здатністю використовувати природні ресурси, реалізуючи при цьому можливості через призму умов, які продукують готовність до ведення рекреаційної діяльності, що здійснюється під впливом комплексу засобів для задоволення потреб рекреанта у відпочинку та відновленні» [12, с. 72].

Заслужовує на увагу позиція І.В. Давиденко, яка пропонує розглядати рекреаційний потенціал через призму розуміння сутності рекреаційних ресурсів, які використовуються для задоволення потреб та організації рекреаційної діяльності. При цьому зауважуючи, що, окрім ресурсів, у межах рекреаційного потенціалу слід врахувати і систему забезпечуючих елементів, таких як розвиток транспортного сполучення; інфраструктура території, її інвестиційна привабливість; відповідність послуг, що надаються, світовим стандартам та вимогам [13].

Науковці І.В. Смалья, О.В. Кифяк, Н.В. Фоменко та інші дотримуються думки, що

змістовною основою рекреаційного потенціалу є передумови, які створюються для розвитку рекреаційної діяльності на певній території [10, 14, 15]. Варто погодитися з такою позицією, але слід зауважити, що для комплексної реалізації та використання сукупності передумов необхідне якісне управління, яке є основою активізації рекреаційних можливостей території та її рекреаційного потенціалу.

Розглядаючи рекреаційний потенціал із позиції здатності забезпечити ефективну організацію рекреаційної діяльності на конкретній території, більшість учених зумовлюють її через рекреаційні ресурси, якими володіє територія. Ми підтримуємо такий підхід, але вважаємо за доцільне здатність розглядати також через призму рекреанта як споживача рекреаційних послуг через його приналежність до того чи іншого виду відпочинку, бюджет вільного часу, фінансові можливості тощо. А також із позиції виробника рекреаційних послуг, зокрема, через наявність у регіоні висококваліфікованих спеціалістів, які здатні виробляти та реалізовувати якісний та конкурентоспроможний рекреаційний продукт.

Слід зазначити, що Україна має значний природний рекреаційно-туристичний потенціал, який здатен задовольнити різноманітні потреби як вітчизняних, так і іноземних туристів. Це насамперед сукупність фізико-географічних умов і об'єктів території: геолого-геоморфологічних, кліматичних, гідрологічних, земельних, мінерально-сировинних, ландшафтних. У країні налічується понад 63 тис. річок, серед яких 9 – великих, із площею водозбору понад 50 тис. км². До водних туристичних ресурсів також належать понад 8 тис. озер і лиманів із загальною площею дзеркала 4021,5 км². Крім того, на території України є понад 28 тис. ставків і 7 великих каналів загальною протяжністю 1021 км [1, с. 6]. Усі гідрологічні об'єкти мають високий ступінь привабливості та інші цінні властивості для організації рекреації і туризму.

Загальна площа земель лісового фонду країни становить 10,8 млн. га, більшість з яких можуть бути використані для потреб рекреації. Передбачено збільшення лісистості країни як важливого показника рекреаційно-туристичної експлуатації лісів до 16,1%, для чого планується збільшити площу лісів щонайменше на 2–2,5 млн. га [16, с. 68]. Сприятливі кліматичні умови і мінеральні води, експлуатаційні запаси яких становлять 64 865,7 м³ на добу, є також потужною матеріальною основою організації рекреаційної діяльності в країні. Для потреб туризму в Україні використовують біосферні природні та етнокультурні центри, різноманітні об'єкти природно-заповідного фонду, на базі яких створюється національна еколого-етнокультурна мережа як фундаментальна структура екологічного туризму.

До розуміння сутності «рекреаційного потенціалу» важливо зазначити необхідність

урахування і такого аспекту, як екологічність та якість його використання. Тому, на нашу думку, цю дефініцію слід розглядати через призму раціонального використання рекреаційного потенціалу, під яким слід розуміти використання природно-ресурсного потенціалу територій для організації та здійснення рекреаційної, рекреаційно-туристичної діяльності таким чином і в такий спосіб, за яких досягається оптимальне співвідношення усіх факторів. Ці фактори можуть бути відображені через інтегровану оцінку системи показників: рівень задоволення рекреаційних потреб населення; якість надання рекреаційних послуг; рівень економічної ефективності здійснення рекреаційної діяльності в межах територій; рівень екологічної безпеки; індекси навантаження на рекреаційні ресурси територій; індекси природного та господарського відновлення рекреаційних ресурсів; інфраструктурне забезпечення; інноваційні та інвестиційні ресурси. Таке розуміння сутності цього поняття дасть змогу, обираючи варіант рекреаційного природокористування в межах певних територіальних комплексів, забезпечити дотримання вимог їх стійкого розвитку.

Серед важливих умов мобілізації рекреаційного потенціалу України слід виокремити також урахування характеру впливу різних видів туризму на навколишнє середовище, обов'язкове визначення туристичної ємності і туристичного навантаження на конкретну територію. З цією метою доцільно розробляти регіонально-адаптовані моделі туристичної діяльності, які б відповідали рекреаційному потенціалу конкретної місцевості й об'єктивному туристичному навантаженню на її природу.

Проведений аналіз компонентної структури рекреаційного потенціалу дає можливість стверджувати, що на сучасному етапі розвитку суспільства більш складними стають питання, пов'язані з управлінням сферою рекреації та з ефективним використанням природно-рекреаційних потенціалів регіонів держави. Це пов'язано, по-перше, з існуванням значних міжрегіональних відмінностей, по-друге, із суб'єктивністю в управлінні рекреаційною сферою. Суб'єктивний фактор в управлінні приводить до виникнення проблем, вирішення яких вимагає професійного творчого підходу.

Тому управління регіональним розвитком рекреації, в тому числі й туристично-рекреаційним потенціалом, повинно здійснюватися як синтез двох складників: розвитку науково-практичної діяльності у сфері рекреації і туризму та удосконалення методів і підходів у їх управлінні.

Висновки. Аналіз наукових підходів та власні авторські дослідження щодо визначення сутності понять «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал» дає підстави визначити, що рекреаційний потенціал є ширшим поняттям, оскільки використання

рекреаційних ресурсів лежить в основі його формування. На відміну від ресурсного підходу, пропонується трактувати сутність рекреаційного потенціалу через інтегровану оцінку можливостей просторового розвитку, зокрема природних, інфраструктурних, інноваційних та інвестиційних ресурсів та духовно-історичних надбань конкретної території з метою відтворення продуктивних сил та розвитку регіональної економіки. З метою підвищення ефективності інституційного середовища та управління рекреаційною галуззю пропонується необхідність створення регіональних інноваційно-інвестиційних центрів рекреаційного розвитку на засадах партнерства між органами місцевого самоврядування, представниками бізнесу, науковими й освітніми закладами та громадськістю. Ця проблематика є багатоаспектною сферою і потребує подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стеченко Д.М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України // Туризм: теорія і практика. 2005. № 1. С. 5–11.
2. Стеченко Д.М. Наукові аспекти економічної діагностики природно-рекреаційного потенціалу регіону/ Д.М. Стеченко // Формування ринкових відносин в Україні. 2010. № 1. С. 136–139.
3. Безручко Л.С. Еколого-географічне обґрунтування рекреаційного природокористування на території Шацького національного природного парку: дис. канд. геогр. наук: 11.00.11 / Л.С. Безручко// Львів, 2009. 227 с.
4. Багрова Л.А. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) / Багрова Л.А., Багров Н.В., Преображенский С.В. // Изв. АН СССР. Сер. Геогр. 1997. № 2. С. 4–10.
5. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. посібник / В.В. Величко// Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова / Х.: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2013. 202 с.
6. Нудельман М. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования / М. Нудельман // К.: Наукова думка, 1987. 132 с.
7. Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь / И.И. Дедю. Кишинев// Главная редакция Молдавской советской энциклопедии, 1990. 406 с.
8. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України [монографія] / В.І. Інститут регіональних досліджень НАН України; [наук. ред. М.І. Долішній]. Львів, 1997. 259 с.
9. Стецько Н.П. Нове монографічне дослідження/ Н.П. Стецько // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. Володимира Гнатюка/ Серія: Географія. 2014. № 1. – 253 с.
10. Смаль І.В. Рекреація, туризм, дозвілля: тлумачення і співвідношення понять / І.В. Смаль, В.В. Смаль // Український географічний журнал. 2003. № 4. С. 58–64. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm
11. Шабардіна Ю.В. Роль рекреаційних ресурсів у формуванні рекреаційного потенціалу як складової продуктивних сил регіонального економічного простору / Ю.В. Шабардіна // Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інновативно-інноваційного розвитку в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ,

- 23–24 жовт. 2008 р.) : у 3 ч. К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2008. Ч. 3. С. 285–288. URL: <http://www.esteticamente.ru/portal/Soc.../27.htm>
12. Дашук Ю.Є. Аналіз складових рекреаційного потенціалу регіону / Ю.Є. Дашук // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2012. № 7(178). С. 71.
13. Давиденко І.В. Культурний туризм як сучасний напрям використання та збереження історико-культурної спадщини Одеського регіону / І.В. Давиденко // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 2(2). С. 49–53. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_2\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_2(2)_11).
14. Кифяк О.В., Кифяк В.Ф. Рекреаційна спеціалізація як умова посилення конкурентоспроможності регіону // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 12 (103). К., 2009. С. 157–161.
15. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко // К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
16. Гальчинський А.С., Геєць В.М. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць // Шляхи Європейської інтеграції. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 406 с.
17. Зорін І.В., Квартальнов В.А. Енциклопедія туризму: довідник. / І.В. Зорін, В.А. Квартальнов // М: Фінанси і статистика, 2003. 368 с.
18. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П.О. Масляк // К.: Знання, 2008. 343 с.
19. Мироненко Н.С., Твердохлебов І.Т. Рекреационная география. / Н.С. Мироненко, І.Т. Твердохлебов // М., Изд-во Московского ун-та, 1981. 345 с.
20. Николаенко Т.В. Процесс рекреационного освоения региона (на примере Крыма) / Т.В. Николаенко // Симферополь, 1998. 364 с.